

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

REY BRED ASARLARIDA ANTIUTOPIYA: INSONIY QADRIYATLARI VA ERKINLIK UCHUN KURASHNING ADABIY TASVIRI VA O'ZBEK ADABIYOTIDAGI DASTLABKI MOTIVLAR

Xalilova Shohista Muhammadi qizi,
Navoiy innovatsiyalar universiteti o'qituvchisi
shohistaxalilova95@gmail.uz

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15183827>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek adabiyotida antiutopiya motivlarining dastlabki ko'rinishlari tahlil qilinadi. Ayniqsa, 20-asrning 60-80-yillarida yozilgan asarlarda antiutopiya motivlarining qanday ifodalanganini ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: O'zbek adabiyoti, antiutopiya, motiv, ijtimoiy, tanqidiy jamiyat.

Antiutopiya janri XX asrda jamiyatning mavjud tizimi va ijtimoiy tartiblariga qarshi tanqidiy qarashni ifodalovchi asarlari orqali shakllangan. Bu janr o'zida kutilmagan kelajak tasavvurlarini, jamiyatdagi noxush o'zgarishlarni va insoniyatning o'zini anglashdagi murakkabliklarni aks ettirgan. Sovet davrida o'zbek adabiyotida antiutopiya motivlarini ishlatilishini ko'rsata boshlagan. Bu motivlar jamiyatdagi adolatsizlik, ijtimoiy inqiroz va individning erkinligini cheklovchi kuchlarga qarshi kurashni ifodalovchi bir necha asarlarda ko'zga tashlangan.

Rey Bred, ingliz yozuvchisi va adabiyotshunosi, o'zining antiutopik asarlari orqali jamiyatdagi muammolarni va insoniy qadriyatlar uchun kurashni yoritishga katta hissa qo'shgan adiblardan biri hisoblanadi. Uning ijodida totalitarizm, erkinlik, adolat va shaxsiy huquqlar kabi mavzular markaziy o'rin tutgan. Bredning asarlari, asosan, kelajakdagi jamiyatda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan adolatsizliklar va xatoliklar orqali insoniyatning qadriyatlar va erkinliklar uchun kurashini aks ettirgan. Rey Bredning antiutopik asarlari, jamiyatda yuzaga kelgan totalitar tizimning muammolarini ko'rsatib, insonning o'z erkinligi va qadriyatlarini himoya qilish uchun qilgan kurashini ifodalab bergan.

Bredning asarlarida, ayniqsa, ijtimoiy va siyosiy cheklovlar, insonning ichki qarama-qarshiliklari va ularning jamiyatdagi o'zgarishlarga qanday ta'sir qilishini yoritib bergan. Ushbu maqolada metodologiya sifatida **tematik va genologik tahlil** usuli qo'llanilgan. Maqola o'zbek adabiyotining sovet davriga oid antiutopik motivlarini o'rganishda, tarixiy-kontekstual yondashuvini ochib berishga asoslandi. Shu bilan birga, adabiy asarlardagi stilistik xususiyatlar ham tahlil qilindi. Maqolada asosiy e'tibor antiutopik motivlarning so'z san'ati va jamiyatning mavjud tizimlariga bo'lgan tanqidiy yondoshuvini ochib berishga qaratildi. Bredning antiutopik asarlari ko'pincha insoniy qadriyatlarning yo'qolishi va totalitar jamiyatlarda shaxsiy

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

erkinlikning cheklanishiga qaratilgan. Uning asarlarida jamiyatda yuzaga kelgan totalitarizmning oqibatlari insoniyatning eng asosiy qadriyatlari, masalan, erkinlik, tenglik, adolat kabi tushunchalarga tahdid soladi.

Shu o'rinda qadriyat atamasiga ta'rif berib o'tsak: **Qadriyat** — bu insonlar yoki jamiyat tomonidan hurmat qilinadigan, muhim deb hisoblanadigan yoki yuqori baholangan ma'naviy, axloqiy, estetik, yoki diniy tamoyillar, g'oyalar va qadriyatlar to'plamidir.

Qadriyatlar jamiyatning asosiy tamoyillarini belgilaydi va insonlarning xulq-atvori, qarorlar qabul qilishida, shuningdek, shaxsiy va ijtimoiy munosabatlarda katta ahamiyatga ega. Qadriyatlar jamiyatni shakllantiradi va odamlar o'rtasidagi munosabatlar, huquqiy va axloqiy qarorlar asosida amalga oshiriladi. Masalan, adolatli jamiyatda odilona hukm chiqarish, qonunlarga hurmat qilish kabi qadriyatlar ustuvor hisoblanadi. Shuningdek, qadriyatlar insonlarning hayotdagi yo'llarini, maqsad va orzularini belgilashga yordam beradi, bu esa jamiyatda umumiy yaxshilikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Bredning "1984" asarida, misol uchun, hukumat tomonidan olib borilgan doimiy nazorat va manipulyatsiya orqali, individual erkinlikning yo'qolishi va jamiyatda umuman qadriyatlarning buzilishi tasvirlab berilgan. Rey Bredning asarlarida shaxsiy huquqlar uchun kurash, insonning o'zligini va qadrini saqlashning markaziy mavzusiga sifatida yoritib berilgan. Uning qahramonlari ko'pincha jamiyatdagi noxush o'zgarishlarga qarshi kurashadilar va bu kurashda ularga qadriyatlar, adolat, erkinlik kabi tamoyillar yordam beradi. Bred jamiyatdagi xatoliklarni va noxush o'zgarishlarni qahramonlarning shaxsiy kurashi orqali ko'rsatib bergan, bu esa asarlarning asosiy maqsadlaridan biri hisoblangan. **Bred ijodidagi antiutopik motivlar va insoniy qadriyatlarning yotib berilishi.** Bredning asarlarida ko'rsatilgan antiutopik jamiyatlar ko'pincha totalitar, repressiv va erkinlikni cheklovchi tizimlarga ega bo'lgan. Bred jamiyatda davlatning kuchli nazorati ostida bo'lishning insoniyat uchun qanday xavf tug'dirishini ko'rsatib bergan. Uning asarlarida, ijtimoiy va siyosiy tizimlar individual huquqlarni va erkinliklarni bostirib, insonga o'zini anglash imkoniyatini ko'rsatib berilgan.

Shaxsiy va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatlarning tasvirlab berilishi. Bredning qahramonlari ko'pincha o'zlarining ichki qarama-qarshiliklari va jamiyatdagi ziddiyatlar bilan kurashishlar mohirona tasvirlab berilgan. Ular o'zlarining shaxsiy qadriyatlarini va erkinliklarini saqlash uchun kurashlar tasvirlab bergan. Bu kurash, ko'pincha jamiyatdagi mavjud tizimning ijtimoiy muammolarini hal etishga qaratilganligi yoritib berilgan. Rey Bred o'zining asarlarida qahramonlarning o'z

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

erkinliklari uchun kurashishini tasvirlab, insonning o'zligini saqlashning qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib bergan.

Bredning asarlaridagi totalitarizmning ta'sirining tasvirlanishi. Bredning asarlari, ayniqsa, totalitarizmning jamiyat va individga qanday ta'sir qilishini yoritadi. U totalitar tizimning kuchli nazorati ostida insoniyat qanday erkinliklardan mahrum bo'lishini, uning qadriyatlarini yo'qotishini va shaxsiy erkinliklarni cheklashini tasvirlaydi. Uning asarlarida hukumatning va jamiyat tizimining shaxsiy hayotga aralashuvi, shaxsiy huquqlarni buzilishi ko'rsatilgan.

Sovet davridagi O'zbek adabiyotida antiutopiya motivlarining qo'llanilishi. Sovet davrida o'zbek adabiyotida antiutopik motivlar jamiyatdagi totalitar rejimning ijtimoiy va siyosiy tazyiqlari va shaxs erkinligining cheklanishiga qaratilgan edi. 1960-70 yillarda yozilgan asarlarda masalan, Hamid Olimjon, Erkin Vohidov va boshqa adiblarning asarlarida shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlar, inson erkinligi va ijtimoiy tartib o'rtasidagi ziddiyatlar ko'rsatib berilgan.

Antiutopiya janrining rivojlanishining bosqichlari. Antiutopiya, utopiyaning aksini ifodalovchi janr bo'lib, ideal jamiyatga qaratilgan qarama-qarshi fikrlarni o'z ichiga oladi. Rey Bredning asarlari shu janrga kirmoqda va uning asarlarida kelajakdagi ijtimoiy tizimlar va uning noxush ta'sirlari yoritilgan. Bred jamiyatning kuchli nazorati ostidagi tizimlar va uning fuqarolariga ta'sirini tasvirlash orqali, erkinlik, shaxsiy huquqlar va qadriyatlar uchun kurashning badiiy ko'rinishlarini yoritib berilgan.

Erkin Vohidovning "Yulduzlar" asarida, yozuvchi ko'proq kelajakdagi jamiyatning tarixi va uning boshqaruv tizimini tasavvur qilib, o'sha davrning totalitar va totalitarizmdan keyingi mavjud ijtimoiy-tarixiy jarayonlarni tasvirlaydi. Shu asarda antiutopik motivlar, jamiyatning zo'ravonligi va shaxsiy erkinlikning cheklanishi ko'rsatib berildi.

Antiutopik motivlar va individual erkinlik termenlarning qo'llanilishi. Antiutopiya janrida odamlarning individualligi, ijtimoiy va siyosiy tizimlarga qarshi kurashish ehtiyoji asosiy motivlardan biri hisoblanadi. O'zbek adabiyotida bu motivlar, ayniqsa, qahramonlarning ichki qarama-qarshiliklari orqali namoyon bo'ladi. Adabiyotda ko'pincha totalitar tizimning bosimiga qarshi individual erkinlikka bo'lgan ehtiyojni ko'rsatish orqali jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni tanqid qilish taklif etiladi.

Shu bilan birga, antiutopik motivlar ko'pincha ko'proq intellektual yoki diniy o'zgarishlarga olib keladigan hayotiy xatolar va jamiyatdagi ijtimoiy tizimning

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

mantiqsizligini ifodalovchi shakllarda bo'ladi. Masalan, Erkin Vohidovning "Inson va tabiat" asarida jamiyatning rivojlanishidagi tormozlar va adolatni yo'qotish, insonning tabiiy erkinliklarini cheklash ko'rsatilgan.

Sovet adabiyoti hukumatning qat'iy nazorati ostida bo'lgani uchun antiutopiya janrining ko'rinishlari maxfiy tarzda yuzaga keldi. Yozuvchilar faqatgina ko'rsatilgan tematikalarga amal qilishlari kerak edi, ammo ular noaniq tasvirlar va maxfiy ma'lumotlar orqali jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni aks ettirib bergan. O'zbek adabiyotida antiutopik motivlarning dastlabki ko'rinishlari, ayniqsa, Sovet davrida, yozuvchilarning ijtimoiy va siyosiy tizimlar bilan bo'lgan munosabatini ifodalashda yuzaga kelgan. Ularning asarlarida jamiyatdagi noxush o'zgarishlar, totalitarizmdan qo'rqish va shaxs erkinligini cheklovchi kuchlar aks etgan. Biroq, bu janrda ishlash imkoniyatlari har doim ham to'liq bo'lmagan, lekin yozuvchilar mavjud imkoniyatlardan maksimal darajada foydalanishga harakat qilishgan.

Xulosa: O'zbek adabiyotida antiutopiya motivlari dastlabki ko'rinishlarida jamiyatning mavjud tizimlariga qarshi tanqidiy qarash va shaxs erkinligini cheklovchi tuzilmalar orqali ifodalangan. Sovet davrida bu janrda yozilgan asarlar ijtimoiy muammolarni ko'rsatishga intilgan va yozuvchilarning faolligi orqali jamiyatda erkinlik uchun kurashning badiiy ko'rinishlarini yaratgan. Rey Bredning asarlarida antiutopiya va insoniy qadriyatlar uchun kurashning markaziy o'rni mavjud. Uning asarlari, ayniqsa, totalitarizmning insoniyat va jamiyatga ta'sirini, erkinlikning yo'qolishini va shaxsiy huquqlar uchun kurashni ko'rsatadi. Bred jamiyatning noxush o'zgarishlarini va uning qahramonlarining qadriyatlar uchun qilgan kurashini badiiy tarzda tasvirlab, o'quvchilarga jamiyat va inson o'rtasidagi o'ta nozik munosabatlarni aks ettiradi. Bu janrda uning ijodi bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. Olimjon, H. (1965). Inson va tabiat. Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.
2. G'afur G'ulom. (1972). Bir kun. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
3. Ko'chkarov, A. (1980). Sovet adabiyotida antiutopiya. Moskva: Ilm.
4. Saidov, R. (1989). O'zbek adabiyotida ijtimoiy tanqid. Toshkent: Fan.
5. Olimjon, H. (1965). Inson va tabiat. Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.
6. G'afur G'ulom. (1972). Bir kun. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
7. Ko'chkarov, A. (1980). Sovet adabiyotida antiutopiya. Moskva: Ilm.
8. Saidov, R. (1989). O'zbek adabiyotida ijtimoiy tanqid. Toshkent: Fan